

MAGYAR TÖRTÉNELMI
EMLÉKEK

ÉRTEKEZÉSEK

Tanulmányok a nacionalizmus
kultúrtörténetéből

5.

NEMZET ÉS TUDOMÁNY MAGYARORSZÁGON A 19. SZÁZADBAN

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

TARTALOM

Előszó (SZILÁGYI ADRIENN – BOLLÓK ÁDÁM)	7
GYÁNI GÁBOR: Kulturális nacionalizmus és a tudományok: a történetírás példája. A történetiség fogalma a nacionalizmuselméletek tükrében	11
SÁNDOR KLÁRA: A székely írás kutatása és a nemzeti gondolat	27
ANTAL ALEXANDRA: A bécsi magyar tudós társaság kapcsolatrendszerének működése a nemzetépítés szolgálatában	48
SZILÁGYI ADRIENN: A tudományos nacionalizmus szolgálatában – A 19. századi földrajztudomány a nemzetépítő diszciplínák között	58
CIEGER ANDRÁS: A „magyar génusz” és a jogtörténet nemzeti iránya	76
VARGA BÁLINT: Birodalmi és nemzeti történetírói közösségek a 19. századi Habsburg Monarchiában	102
B. SZABÓ JÁNOS: „Ez volna tehát a tér, [...], melyben nemzetünk otthon volt, mellyel midőn rombolt, alkotott”. A 19. század magyar hadtörténetírásának viszonya a 9–10. század hadtörténetéhez	125
VÁSÁRY ISTVÁN: „Nemzeti” és/vagy „nemzetközi”: a magyar orientalisztika dilemmái a 19. században	141
BOLLÓK ÁDÁM: Hódítók és meghódítottak... A magyar díszítőművészet kezdetei a 19. századi magyar gondolkodásban	155
MIKOS ÉVA: Sebestény Gyula Kelet és Nyugat között	184
SZÉKELY MIKLÓS: Vadona János japán és kínai tárgyai az egykori kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeumban	204
PAPP GÁBOR GYÖRGY: „Királyaink korának lehellete”. A millenniumi kiállítás történelmi épületei és szerepük a nemzeti identitás formálásában	224
LAJTAI MÁTYÁS: „A cigány zenénkhez való viszonya”. A magyarországi cigányzene eredetének társadalmi-történeti magyarázatai a 19. század közepének zeneelméletében	249
HAJDU PÉTER: Az új költők kitalálása	264
Abstracts	277
Szerzők	287

HAJDU PÉTER

Az új költők kitalálása

A legtöbb római irodalomtörténet szerint a Kr. e. 1. század derekán működött Rómában egy költői csoportosulás, iskola vagy mozgalom, amelyet Cicero gúnyos megjegyzései alapján a görög *neóteroi*, vagy a latin *poetae novi* kifejezéssel szokás megnevezni. Úgy írják le, mint újító szellemű – „modern” – csoportot, amelynek tagjai egyfelől a hellenisztikus stílus alkalmazásával kísérleteztek elsősorban tudós, mitológiai költeményekben, kicsiszolt formai tökélyre törekedve, másrészt megteremtették a kis terjedelmű, könnyed témájú (*nugatórikus*) költészet római hagyományát, a közügyekbe bonyolódás helyett magánéleti tematikát választva, és így felértékelve a szerelmet, akár úgy is, mint életprogramot.

A továbbiakban először a neóterikusoknak tulajdonítható szövegkorpuszt tekintem át, azután a rájuk mint csoportra vonatkozó antik testimóniumokat, hogy végül rátérhessek a 19. századi irodalomtörténetek narrációképző stratégiáira.

A neóterikusok töredékei

Az iskolának szinte alapítója lehetett az észak-itáliai származású Valerius Cato, aki *grammaticusként* és *költészettanárként* működött Rómában, írt egy *Dictynna* vagy *Diana* című kiseposzt (forrásunk, Suetonius¹ a két címet szinonimaként használja ugyanazon mű megnevezésére), valamint egy *Lydiát*, ami hellenisztikus mintákra utal. A cremonai Furius Bibaculusnak ismerjük néhány gúnyepigrammáját, és tudunk egy kortárs történeti (*Pragmatia* [vagy *Annales*] *belli Gallici*), valamint egy mitológiai tárgyú (*Aethiopis*) epikus költeményéről. A galliai Ataxból származó Publius Terentius Varro Atacinus is írt eposzt Caesar galliai hódításairól (*Bellum Sequanicum*), de a szeretett nő nevét címeként viselő művel (*Leucadia*) a szerelmi költészet megalapítója is lehetett. *Argonautae* című nagyeposzával a nagy terjedelmű hellenisztikus epika római meghonosítását végezte el, de fennmaradtak töredékek *Chorographia* című, szintén hexameteres munkájából is, amely tanköltemény lehetett. Caius Helvius Cinna, aki Catullusszal együtt kísérte Memmiust Bithyniába Kr.e. 57-ben,

¹ Suetonius, *De grammaticis et rhetoribus* 11.

Zmyrna című epyllionjában egy görög szerelmi mítoszt dolgozott fel. A 95. carmenben ünnepli Catullus ezt a költeményt, amelynek megértésére Suetonius szerint² már gyakorlatilag a kortársak is csak Lucius Crassicius (Pansa) kommentárjának segítségével voltak képesek.³ A fennmaradt három soron ez nem látszik. Licinius Calvus amellet, hogy atticista szónok volt, epigrammákat és különféle szerelmi tárgyú költeményeket írt, valamint egy *Io* című kiseposzt. Cornificius, Catullus 38. carmenjének címzettje, aki talán azonos a szónokkal és egy szónoklattani mű szerzőjével, valamint egy *africai* proconsullal, írt egy *Glaucus* című költeményt, amelyet epyllionnak gondolunk. A fenti szerzőktől azonban csak töredékek, epigrammák, kiragadott idézetek maradtak fenn. De maguk a címek is elbizonytalanítanak a mozgalom több olyan vonásával kapcsolatban, amelyeket a bevezetésképpen előadott irodalomtörténeti közhelysor részeként említettem. A kis formák kultuszának ellentmond, hogy három-négy nagyeposzt is említenek a források neóterikus költőktől. Igaz, nagyon nehéz elveszett művek terjedelmét megbecsülni, és ráadásul már maga a kisformának tartott epyllion normatív, műfaj-konstituáló terjedelme is nehezen meghatározható. Az elfordulás a politikumtól, a magánszférára kultusza sem lehetett kizárólagos, ha ketten is komplett eposzokban ünnepelték Caesar haditetteit. Törmelékek alapján alakult ki az az irodalomtörténeti elbeszélés, amely szembeállította a neóterikusok költészetét a korábbiakéval: mind a korábbi, mind a neóterikus költészetből csak töredékeket ismerünk. Kivéve Catullust, akitől sok teljes költemény hagyományozódott. Csak azt nem könnyű bebizonyítani, hogy egyetlen szerző fennmaradt szövegtörzseinek sajátosságai megfelelnek egy sokkal nagyobb, sokszerzős, elveszett szövegtörzshöz sajátosságainak.

Valerius Catótól egyetlen szó sem maradt fenn. Furius Bibaculustól 16 töredék, összesen mintegy 32 sor.⁴ A töredékek fele a valószínűleg 12 könyvből álló *Bellum Gallicum*-ból való. Az epigrammákban van durva személyeskedő támadás (5. töredék),⁵ de sem a magánélet kultuszát, sem a hellenisztikus kifinomultságot nem könnyű meglátni a töredékekben. Varro Atacinus 23 töredéke mintegy 43 sort tesz ki. Annyi bizonyos, hogy többkönyvi epikus költeményeket írt: a *Bellum Sequanicum* egyetlen töredéke a II. könyvből való, Apollóniosz Rhodiosz *Argonauticájának* a fordítása természetszerűleg négy könyvből állt, és a fennmaradt töredékek részletező jellege alapján a *Chorographia* sem lehetett rövid. Helvius Cinna 14 töredéke 20 sor. Licinius Calvus 21 töredékéből több egy sornál is rövidebb, és csak kevés hosszabb. A 15–16. töredékekről lehet feltételezni, hogy Catulluséhoz hasonló szerelemfelfogásról

2 Suetonius, *De grammaticis et rhetoribus* 18.

3 Martialis X.21 is Cinna-val példálózik. Az érthetetlen, folyamatosan tudós magyarázatokat követelő verseket író Claranus gondolja, hogy Cinna nagyobb költő Vergiliusnál.

4 A továbbiakhoz a következő két kiadást veszem alapul: Traglia, 1974.; Courtney, 1993. 189–253.

5 A fragmentumok számozása Courtney, 1993. alapján történik.

árulkodnak.⁶ Cornificiustól egy hendecasyllabus maradt fenn, egy 4 verslábnyi töredék a *Glaucus*ból, valamint egy idézet, amely talán egy verssor.⁷ Körülbelül ennyiből kellene rekonstruálni a Catulluson kívüli neóterikus költészetet⁸ úgy, hogy teljes verset talán nem is ismerünk belőle.

De még ezeknek a töredékeknek az olvasásában sem könnyű (és persze lehet, hogy nem is kívánatos) elkerülni, hogy eleve Catullus felől olvassuk őket. Vegyük például Helvius Cinna 14. fragmentumát, amely a maga teljes egészében így hangzik: *Saecula permaneat nostri Dictynna Catonis* – azaz évszázadokig maradjon fenn Catóm Dictynnája. Ha még hozzávesszük a töredék forrása kínálta szövegkörnyezetet is, nyilvánvaló lesz, hogy Cinna itt nagyon megdicséri Catót: „[...] verseket is írt, amelyek közül a legjobb fogadtatásban a Lydia és a Diana részesült (praecipue probantur). [...] A Dianát Cinna említi.”⁹ Kézenfekvő ezek alapján úgy elképzelni a Cinna-verset, mint amely a költemény elkészültét ünnepli, és barátilag gratulál a szerzőnek, ahogyan Catullus gratulált Cinnának a *Zmyrnához* (*Smyrnam cana diu saecula pervolvent*)¹⁰. Így máris elképzelhetünk három költőt, akik ünneplik egymás friss verseit, ami nyilván az összetartozás kifejeződése, és akkor akár már a *nostri Catonis* többes szám első személyű birtokos névmását sem kell exkluzív többesnek tekinteni, hanem jelezheti a közösségi tudatot, hogy létezik a „mi” kategóriája, a neóterikus költőké, szemben a többiekkel. Csak-hogy ez a félmondat egy valószínűleg mellékmondati coniunctivusszal aligha bír el ennyi mindent. Suetonius tulajdonképpen csak annyit mondott, hogy Cinna említi azt a verset.

A testimóniumok

A költői mozgalom megnevezésére és a kortársi reakció jellemzésére három Cicero-helyet szokás idézni. Az *Oratorban*¹¹ ő azt állítja, hogy az új költők (*poetae novi*) az előbeszéd szokásával ellentétben hangzónak tekintik a szóvégi s hangot akkor is, ha nem intervokális helyzetben található. A latin költészet egyik prozódiai változását írja le tehát, és amikor új költőkről beszél, egyáltalán nem állítja, hogy azok egységesen, csoportként működnek. Ezt a változást

6 „Finally the amours described in his poetry (see on frr. 15–16) seem to have been very like those which we encounter in Catullus.” (Végül a költeményeiben [lásd a 15–16. fragmentumokat] leírt szerelmi viszonyok nagyon hasonlóknak tűnnek azokhoz, amelyeket Catullusnál megismertünk.”) Courtney, 1993. 201.

7 Vagy inkább részletek két egymást követő daktilikus sorból. Lásd Courtney, 1993. 226.

8 Courtney négy további költő töredékeit sorolja ide. Ezek L. Tícida, Q. Hortensius Hortalus, C. Memmius és P. Volumnius Eutrapelus. Négyüktől összesen majdnem négysornyi szöveg maradt ránk. Hortensiustól csak egy szó, a *cervix* (hogy ti. Varro szerint egyik versében egyes számban használta a szokásos pluralis helyett).

9 Suetonius, *De grammaticis et rhetoribus* 11.

10 Catullus, *Carmen* 95.6.

11 Cicero, *De oratore* 161.

egyébként valóban megfigyelhetjük a latin prozódiában.¹² Enniusnál nem hangzik az olyan *s*, Catullusnál igen, és utána minden aranykori és későbbi költőnél is. És kétségtelen, hogy Catullus és Cicero kortársánál, Lucretiusnál, akit nem sorolnak a neoterikusok közé, általában nem hangzik, de igazság szerint néha, elég ritkán, de mégiscsak hangzik. Ebből az következhet, hogy a Cicero által jelzett kortárs gyakorlat nem volt egységes, de az nem feltétlenül következik, hogy két egymással szemben álló költőcsoportot, egy konzervatív és egy újító összecsapását kell elképzelnünk, amelyben egy tudatosan együttműködő mozgalom viszi győzelemre forradalmi elgondolását, hogy a versben ki kell ejteni a szóvégi *s* hangot akkor is, ha utána mássalhangzóval kezdődik a következő szó.

A *Tusculanae disputationes* egyik helyén, amikor Enniust dicséri, Cicero így kiált fel: „*Micsoda költő! Bár ezek Euphorion-utánzók lenézik.*”¹³ Egyik levelébe pedig beilleszt egy verssort, majd megjegyzi, hogy ezt barátjának jogában áll sajátjaként eladni bárkinek az újabbak közül (τῶν νεωτέρων).¹⁴ Mindegyik hely szembeállítani látszik a kortárs költőket jóval régebbi költői teljesítményekkel. De még a három idézetből együtt is csak a modern tapasztalatok alapján lehet egy együttműködő, közös célokat valló irodalmi csoportosulás létrehozását követeltetni, olyan irodalomtörténeti elbeszélést konstruálni, amely valamiféle irodalmi vagy stiláris forradalmat jelenít meg. Ellenpéldaként pedig álljon itt egy idézet Suetonius már többször emlegetett *De grammaticis et rhetoribus* című munkájából, ahol Q. Caecilius Epirotáról esik szó: „*elsőként kezdte Vergiliust és más új költőket (poetas novos) tanítani.*”¹⁵ Suetonius számára tehát a *poetae novi* csoportjába még Vergilius is beletartozott – szemben a régi költőkkel. A kifejezés itt nyilvánvalóan annyit jelent: kortárs költők.

Azok a helyek tehát, amelyeket a költői iskola megnevezésével kapcsolatban idézni szokás, tulajdonképpen nem sugallják, hogy olyan típusú összetartó, csoportként működő társaságot láttak ezekben a költőkben a kortársak, amilyenek a modern európai irodalomban tűntek fel. Éppen ezért már egy ideje hallani olyan hangokat is, hogy ezzel a szóhasználattal, az új költők emlegetésével fel kellene hagyni.¹⁶ Ezek a hangok azonban egyes, a kérdéssel foglalkozó szaktanulmányokban hangzanak fel,¹⁷ és nemigen találunk visszhangra a római irodalomtörténetekben. Fentebb bemutattuk, hogy a Cicero-helyekből sehol nem következik ilyesmi. Ráadásul az összes hely Catullus

12 Az már egy bonyolult nyelvtörténeti kérdés, hogy ez a prozódiai változás megfelelt-e egy korabeli változásnak a beszélt nyelvben. Az látszik valószínűnek, hogy igen, vö. Proskauer, 1910.; Hamp, 1959.

13 Cicero, *Tusculanae disputationes* III.45.

14 Cicero, *Ad Atticum* VII.2.1.

15 Suetonius, *De grammaticis et rhetoribus* 16.

16 A legerőteljesebb hang Courtney-é: Courtney, 1993. 189–191.

17 A két legkorábbi figyelmeztetés: Bione, 1941. 156–175.; Bardon, 1948. 947–960.

halála után íródott,¹⁸ ezért van, aki szerint ezeket nem is Catullus, hanem Philodemosz körére (tehát például a fiatal Vergiliusra) kell vonatkoztatni.¹⁹

A Cicero-helyeket illető kétségek ellenére továbbra is bőven vannak, akik ragaszkodnak az antik költői mozgalom narratívájához, például azon az alapon, hogy azért csak kellett lennie valaminek (valamilyen megragadható esztétikai-társadalmi entitásnak), amely annyira felbosszantotta Cicerót, hogy ismételten visszatért a témára.²⁰ Vannak azonban olyanok is, akik nem is érzik annyira gúnyosnak vagy ellenségesnek ezeket a Cicero-helyeket, és úgy gondolják, Cicero büszke rá, és kifejezetten dicsekszik vele, hogy ő maga képes volt egy olyan szépen hangzó *versus spondaicust* írni, négy hosszú szótagból állót, ritka görög szóval a végén, amelyet bárki vállalhatna a fiatalabb költőgenerációból is.

Abból azonban, hogy eltekintünk az iskola, a mozgalom emlegetésétől, még nem következik, hogy ne elemezhetnénk az egyes szerzők töredékei alapján egyes poétikai sajátosságokat. A legtöbbjüknek természetesen túl sovány a fennmaradt korpusza ahhoz, hogy érdemleges eredményekre jussunk, és talán (Catulluson kívül) Cinna az egyetlen, akivel ilyen szempontból foglalkozni lehet.²¹ Világos azonban, hogy olyasmikről, mint az iskola-alapító Cato narratívája vagy a nagyeposszal szembeni csoportképző ellenszenv mítosza (miközben a számba jövő költők mintegy felétől ismerünk eposzcímeket), le kell mondani.

Az irodalomtörténetek

Lehetséges, hogy amikor körről, csoportról, iskoláról beszélünk, a modern irodalmi élet egyik jelenségét vetítjük vissza a múltba. Vegyük ezért szemügyre, honnan erednek irodalomtörténeti közhelyeink. Az új költők egész mítosza frissebb, mint gondolnánk. Tulajdonképpen csak a 19. század végén bukkan fel a római irodalomtörténetekben. Wilhelm Teuffel még csak „Catullus köréről” beszél,²² valamint stiláris és politikai téren is megnyilvánuló generációs ellentétekről Cicero korában, de mozgalomról, iskoláról nem, aho-

18 Helyesen hangsúlyozza ezt Quinn, 1972. 46., aki különben nem kételkedik a poétikai forradalmat végrehajtó csoport léteiben, csak abban, hogy erre következtetni lehet a Cicero-helyekből.

19 Alfonsi, 1949.

20 Johnson, 2010. 176–177. Tegyük hozzá, Johnson kényelmetlen helyzetben lehetett: egy Catullus-companion elképzelhetetlen egy, a neóterikusokat tárgyaló fejezet nélkül, amelyet azonban ha elvállalta, nehéz lett volna abból a pozícióból megírni, hogy: „after reviewing [Courtney’s] arguments, one is tempted to assent to his suggestion that the notion of a »school« of neoterics needs to be allowed to fade away.” („[Courtney] érveinek áttekintése után nagy a kísértés, hogy az ember elfogadja a javaslatát, miszerint a neótorikusok „iskolájának” képzetét át kellene adni az enyészetnek.”) Nehéz, de azért nem lehetetlen.

21 Lásd főleg Watson, 1982.

22 Teuffel, 1870. 267.

gyan Catullus körének sem ad semmiféle saját nevet.²³ Schanz római irodalomtörténetében viszont már mindent megtalálunk egy tömör összefoglalásban, ami a témához azóta is hozzátartozik.²⁴

Ennek a diskurzusnak a szemléleti előfeltevései jobban látszanak egy részletesebben kifejtett és magasabban retorizált szövegen, amely ráadásul a magyar ókortudomány hagyományához vezet át minket. A magyar nyelvű klasszika-filológiai hagyomány irodalomtörténet-írási vonulatának forrásvidékén – aligha meglepő módon – fordításokat találunk. A legjelentősebb Csiky Gergely fordítása Otto Ribbecktől: *A római költészet története*, amely 1891-ben jelent meg az MTA kiadásában. Csiky Gergely amellett, hogy regényeket és sikeres vígjátékokat írt, a századvég talán legtermékenyebb irodalomtörténet-fordítója volt, aki számos nagy terjedelmű munkát ültetett át magyar nyelvre, és ezzel jelentős mértékben hozzájárult a magyar irodalomtörténet nyelvének kialakításához.²⁵ Ribbeck művének lefordítása egy friss munka átültetése volt, talán túlságosan is frissé, hiszen a magyar változat négy évvel az eredeti megjelenése után, de három évvel a német második, átdolgozott kiadása előtt készült el. Az új költőkkel kapcsolatban Ribbecké a gondolat, Csikyé a nyelvi forma, amelyet a kezdetnél találunk. És mindaz, amit a fentiekben mint irodalomtörténeti közhelykészletet ismertettem, már megtalálható itt, csak éppen a megfogalmazásokban és főleg az értékelési szempontokban sokkal világosabb a romantika szemléleti hatása. Így mutatja be Ribbeck/Csiky a neóterikusokat: „[Valerius Cato] központja volt egy fiatal költői nemzedéknek, mely szorosan összetartva, részben honfi kötelék által is összefűzve, a biztos győzelem merészségével és élesen elutasítva a kívül állókat, tűzte ki zászlaját. Mindenekelőtt azt akarták énekelni, a mi szivökből jött, a mit átéltek, szenvedtek és éreztek: szerelmet és barátságot, gyűlöletet és megvetést is. Laevius lelketlen csengés-bongásával már jóllaktak, de a görög lantos költészet könnyed rhythmusait, melyeket részben ő vezetett be, megtartották. Az alexandriai művészet tanulóknak növendékei továbbá hátat fordítottak a hosszú lélekzetű, alakatlan annalisoknak és hadi történeteknek. Mint Kallimachus és követői Homer utódaitól, úgy irtóztak azok Ennius utánzóitól.”²⁶

23 A három nevezetes Cicero-helyet felsorolja egy lábjegyzetben, de a következő mondathoz kapcsolva (Teuffel, 1870. 267–268.): „Cicero und der Kreis des Catull stehen so principiell auf demselben Boden; aber das gleiche Prinzip wird dort mit Masz durchgeführt, hier mit schroffen Einseitigkeit, so dass [...] Cicero sich lustig Macht über die neumodischen Dichteringe, die [...] nichts Höheres kennen als [...] dem Euphorion nachleiern.” („Cicero és a Catullus-kör így elviekben azonos talajon áll; ám ugyanaz az alapelv ott mértékkel volt alkalmazva, itt elhamarkodott egyoldalúsággal, ezért mulatott Cicero az újdívatú költőcskéken, akik semmi magasabb rendűt nem ismernek Euphorion utánzásánál.”)

24 Schanz, 1875. 1. köt. 174.

25 Ehhez lásd Hajdu, 2010.

26 Ribbeck, 1891. 1. köt. 370–371.

Az érzelmek kultusza és a közvetlen élmény poétikája jellegzetesen romantikus esztétikai gondolat, aminek nagyon nehéz lenne bármiféle eredetét Catullus és kortársai szövegeiben, illetve a rájuk vonatkozó későbbi testimóniumokban föllelni. Az üres („lelketlen”, *seelenlos*) formai bravúrok szembeállítását az érzelmetli költészettel szintén anakronisztikusnak látszik, a háborús témájú epika elutasítása pedig egyenesen komikus, ha tekintetbe vesszük, hogy az itt tárgyalt költők közül többen írtak haditetteket tárgyaló eposzt, sőt Furius Bibaculus egyik eposzának talán a címe is *Annales* volt. A „honfi kötelék” kifejezés itt regionális jelentésű, és a közös galliai (mégpedig cisalpinai) származásra utal, de azért van a hangulatában valami reformkori-romantikus.²⁷

Az iskolai moralizálás, a hazafias férfietosz egyáltalán nem idegen ettől az irodalomtörténeti beszédmódtól, és ez jól látható például abban a kis elbeszélésben, amely Catullus Rómába érkezését meséli el: „Róma előkelő ifjúsága közt akkoriban az élvezetvágy és léhaság aggasztó divata kapott lábra. Ivás, szeretkezés, adósságcsinálás jó modor volt az ifjú urak szemében, kiknek atyjai már Sulla elnéző vezetése alatt megismerkedtek az ázsiai fényűzéssel és romlottsággal. Vészes varázssal vonta magához a halvány Catilina a reményteljes Romulus-unokák csapatait [...]. Az ifjú Catullus nyílt, egészséges lelke nem volt összeesküvésekre való: hű lelkében a régi köztársaság dicsősége ragyogott, és egészen más eszmények, nem a politikai becsvágy, töltötték el barátságért és szerelemért rajongó szívét. Az irodalmárok és költők társasága, kik az Aventinen Valerius Cato körül csoportosultak, volt az, melyhez fiatal hevének egész üdeségével oda csatlakozott.”²⁸

Nehéz úgy eligazodni ennek a passzusnak az értékrendjében, hogy közben a Catullus-olvasmányainkat is fejben tartjuk. Merthogy a negatív póluson az élvezetvágy-léhaság-ivás-szeretkezés-adósságcsinálás sort találjuk, mint amely jellemző a Catilina által annál könnyebben elvarázsolt ifjúságra, de nem jellemző Catullusra, noha ezek közül nemigen akad olyan, amihez a versei ne pozitívan viszonyulnának. Ő viszont a vidékről frissen érkezett fiú romlatlanságával tud távol maradni mindettől. Hogy a régi köztársaságért érzett rajongás miért eredményez apolitikus magatartást, azt bevallom, én nem értem. De világos, hogy a politizálás a léha, eladósodott, ivós-szeretkezős ifjak tevékenysége, ezzel szemben Catullus az apolitikus esztétikai szférát választja, ahol a barátság és a szerelem a fő érték. A szerelem és a szeretkezés (*Liebe* vs. *buhlen*) szembeállításában én annak a szerelemnek az étoszát vélem felfedezhetni, amelyet joggal szokás romantikusnak nevezni: egyetlen, kizárólagos, az egész személyiséget betöltő, sírig (sőt azon is túl) tartó, amivel szembeállítódik a talán gyakorításként értelmezhető szeretkezés.

27 Ribbeck kifejezése, a „die Bande der Landsmannschaft” („az azonos vidékről származók kötelékei”) ilyesmit nem sugallt.

28 Ribbeck, 1891. 1. köt. 376.

Volt már szó arról, hogy Cicero *cantores Euphorionis*nak nevezett valakit.²⁹ Az adott helyből tulajdonképpen még az sem következik, hogy költőt, hiszen befogadásról, Ennius értékeléséről van szó. Érthető a hely úgy is, hogy az olyanokat szidja, akik Ennius helyett Euphoriónt olvasnak/énekelnek. De hogyan értelmezi Ribbeck ezt a helyet, amelyet „keserű nyilatkoznak” nevez? „Nem mintha Euphorion lett volna kizárólag vagy csak kiválóan eszményök. Midőn a késői alexandriai művészetnek éppen egyik legélvezhetlenebb mesterét tukmálta rájuk mintául, ezzel csak az új költői iskola egészségtelen voltát, a távoleső mondák kiváló kedvelését, a keresett tudományosságot, a nyomasztó és kényes tárgyakat, különösen a fiúszerelm bevételét a költészetbe, akarta egy találó szóval jelezni.”³⁰

Mi mindent tud jelenteni egyetlen tulajdonnév! Mindezekben a Cicero által implikált hibákban természetesen Catullus is vétkes, és különben is: a neóterikus költői iskolát Cicero lekicsinylő szavaival nevezzük meg, tehát nyilván Catullusról sem lehetett jó véleménye. De akkor mit kezdünk Catullusnak Ciceróhoz intézett köszönőversével, a 49. carmennel? A pozitív hangvételű kisebb verseket éppen a barátság, és költők esetén az iskolához tartozás bizonyítékának szokás tekinteni. Catullus szépeket mond Ciceróról, és a háláját fejezi ki valamiért – lehet, hogy Cicero is neóterikus költő volt igazából? Tőle több verssor maradt fenn, mint Catullust leszámítva az összes neóterikustól együttevve, és van egy sora, amely kifejezetten neóterikus hangulatú: erről mondja, hogy el lehetne adni bárkinek az újabbak közül. Ribbeck siet leszögezni, hogy azt a verset nem így kell érteni: „Ki a sorok között olvasni tud, Catullusnak Ciceróhoz írt erőltetett kis hálakölte-ményéből (49) ki fogja érezni a kölcsönös feszültség kifejezését.”³¹ Furcsa vers az, kétségtelenül. De nem ugyanilyen furcsa a Cornifiushoz szóló is,³² amelyben egy kis *allocutió*ért rimánkodik? Az kiderül a versből, hogy szereti a különben szintén neóterikus költőként számon tartott Cornificiust, de most éppen haragszik rá, mert bár nincs jól, nem kap tőle *allocutiót*. Ez talán egy hozzá címzett vers lehet, vagy egy beszéd. De akármilyen picike és Szimónidész gyászverseinél is szomorúbb *allocutio* is meg tudná vigasztalni. Ők nyilván barátok, de miként vélekedjünk a költőről, akiről feltehető, hogy végtelenül gyászos szöveggel próbálná megvigasztalni a barátját? Abban a versben nincs feszültség, amelyik azt mondja „haragszom rád (*irascor tibi*)”? Az irodalomtörténeti túlértelmezés jól látható abban, ahogyan egyes versekben baráti csipkelődést hall, másokban a valódi feszültségek árulkodó elhallgatását.

29 Cicero, *Tusculanae disputationes* III.45.

30 Ribbeck, 1891. 1. köt. 379.

31 Ribbeck, 1891. 1. köt. 380.

32 Catullus, *Carmen* 38.

A Catullus-versek tanúsága

Ezen a ponton azonban felvetődik egy további lehetőség a „neóterikusok” csoportjának esetleges meghatározására és a csoport dinamikájának megértésére. A Catullus-versek egy része költőkhöz szól, némelyik poétikai és ízléskérdéseket is tárgyal. Talán ezekből a költeményekből következtethetünk egy együttműködő, közös elveket valló, másokkal önmagukat szembeállító iskola öntudatára?³³ A 35. carmenben egy bizonyos Caeciliushoz szól: *poetae tenero meo sodali*,³⁴ amely akár finomhangú költőtársnak is érthető, bár valószínűbb, hogy a két főnév nem alkot egy fogalmat, hanem Caecilius költő és barát. A vers arra próbálja rávenni Caeciliust, hogy jöjjön Veronába, noha egy *candida puella* visszatartja Novum Comumban. A lány azért szeretett belé, mert nagyon tetszett neki *Magna Mater* című költeményének eleje, amely Catullus szerint is nagyon bájosan (*venuste*) kezdődik. És miért kéne Veronába mennie? Hogy elbeszélgessen, tanácsokat kapjon egy közös barátjától. Ebből az következik, hogy a *Magna Mater* írásával Caecilius megakadt, a munka nem halad, és a lényeg valószínűleg nem az, hogy a lány helyett a költészettel kellene foglalkozni, hanem hogy meg kellene vitatni a vers folytatásának módját egy vagy (ha Catullust is ideértjük) két baráttal.³⁵ Ha a költői alkotás ezek szerint valamelyest kollektív jellegű egy baráti csoportban, akkor ez támogathatja az „iskola” elképzelését.

Az 50. carmen arról számol be, hogy Liciniusszal kettesben, borozgatás közben különböző metrumokban írtak játékból verseket. Licinius Calvusról van szó, akit szónokként magasztal (egyben alacsony termete miatt gúnyol) az 53. carmen, és vélhetőleg költőként a 96., amely ugyancsak arról beszél, hogy Quintiliának – ha ez egyáltalán lehetséges – jólesik Calvus síron túli szerelme, de kézenfekvő, hogy ezzel Catullus a gyászselégiákat dicséri, amelyekben ez a szerelem megnyilvánult (ezekből származnak Calvus 15–16. töredékei). A közös versírásról könnyen elképzelhetjük, hogy közös ízlésen alapul, vagy annak kialakításához vezet. Közös ízlésről tanúskodik a 14. carmen is, amelyben bosszantásból rossz költők könyveit adják egymásnak ajándékba.

A 95. carmen Helvius Cinna *Zmyrnájának* elkészültét ünnepli (kilenc év és kilenc hónap után), örök hírnevet jósol a költeménynek, és szembeállítja a gyorsan sokat író Hortensiusszal, a hamar feledésbe merülő Volusiusszal és a csak dagályossága miatt népszerű Antimachusszal.³⁶ És ezzel a végére is jutottunk a részben poétikai tárgyú, költőtársakhoz szóló verseknek. Összesen

33 Ezt az eljárást Richard Lyne valósította meg nagyszabású tanulmánya III. fejezetében: Lyne, 1978. 169–171.

34 Catullus, *Carmen* 35.1.

35 Fredricksmeyer, 1985.

36 A 113. carmen csak megszólítja Cinnát, a 10. pedig *meus sodalisként* említi (ha őt említi: a „*Cinna est Caius*” olyan régi és olyan általánosan elfogadott konjektúra, hogy hajlamosak vagyunk elfelejteni, nem ez a hagyományozott szöveg).

négy van tehát: az egyik egy ismeretlen költőhöz szól, kettő Licinius Calvushoz, egy Helvius Cinnához. Illetve ide sorolhatjuk még a 38. carment Cornificiushoz, ha feltesszük, hogy az *allocutio* költemény.³⁷

De talán még a polemikus versekből is lehet csoportkohézióra következtetni, mint amikor a 36. carmenben Volusius *Annales*-ét szidja. Vagy amikor kifejezetten ellenséges egyes költőkkel szemben. Két lehetséges jelölt van erre a szerepre. Az egyik Egnatius, akit két vers is szid (37. és 39. carmen). Körülbelül azt tudjuk meg róla, hogy dús szakálla és fehér foga van, valamint hogy az utóbbiakat mutogatva folyton vigyorog, és hogy „szereti” Lesbát. Olyan alak rajzolódik ki, aki törekszik a választékos viselkedésre (*elegans, urbanus*³⁸), aki jobb körökben forgolódik (legalábbis így érteném azt, hogy *bonus* lesz³⁹), de Catullus szerint mégsem tud megfelelni a kifinomultabb viselkedési normáknak. Az igazán durva támadás azonban az a feltételezés, hogy celtiberként bizonyosan saját vizeletével fehéríti a fogait. Macrobiustól⁴⁰ tudunk egy Egnatius nevű költőről, aki írt egy *De rerum natura* című tankölteményt. Feltételezhető, hogy ő követte Lucretiust, de időben nagyon közel kellett lennie hozzá, hiszen az a bizonyos szóvégi *s* nem hangzik a második töredékben.⁴¹ Ezek szerint a költő Egnatius is Catullus kortársa lehetett, akkor pedig elképzelhető, hogy a két versben emlegetett Egnatius azonos vele.⁴² Akkor pedig az eléggé durva támadás egy olyan kortárs költőnek szól, aki nem azt a prozódiaát használja, amelyet Cicero szerint a *poetae novi*.

A másik lehetséges jelölt az ellenséges költő szerepére a négy versben is emlegetett Furius, aki esetleg azonosítható Furius Bibaculusszal. A 11. carmenben ez a Furius – Aureliusszal egyetemben – Catullus hűséges társa, aki a világ végére is elkísérné. Minthogy a vers felét teszi ki hűségük nyilvánvaló túlzásokba csapó ecsetelése, ezt valószínűleg az adott versen belül is ironikusan kell érteni. Mindenesetre ők ketten kellene, hogy átadják Catullus búcsúüzenetét Lesbának. Ha Lesbia háromezred szeretőjét öleli, és Furius meg Aurelius beszél vele, míg Catullus már csak üzen neki, akkor eleve feltehető, hogy ők is a háromezred közé tartoznak. Az ellenséges attitűd explicitté válik más versekben. Aureliusra egy fiú miatt féltékenykedik a 15. és a 21. carmenben, Furiust szegénysége és adósságai miatt bosszantja a 23.-ban és a 26.-ban. Mindazonáltal ezekből a versekből is az rajzolódik ki, hogy a három személy ugyanazokban a körökben forgolódik. Nemcsak szexuális vágyaik tárgya lehet azonos, de Furius a 23. carmen szerint rendszeresen próbál pénzt is kölcsönkérni Catullustól. Lehetséges, hogy ezek a durva hangú támadások is csak baráti csipkelődések? Cicero igazán csúnya dolgokat mondott Vatinius-

37 Az 56. carmen megszólítottja Cato, aki azonos lehet Valerius Catóval. A vers egy apró erotikus kalandot mesél el, semmilyen költészeti motívum nem kerül elő.

38 Catullus, *Carmen* 39.8.

39 Catullus, *Carmen* 37.19.

40 *Saturnalia* VI.5.2, VI.5.12, lásd Courtney, 1993. 147–148.

41 Courtney, 1993. 148.

42 A lehetséges azonosításhoz vö. Bardón, 1948. 951–952.

ról, az mégis elvárta, hogy meglátogassa, amikor betegen feküdt otthon.⁴³ Azt viszonylag könnyen fel tudjuk fogni kedélyes ugratásnak, hogy Catullus hosszan ír Furius széketének gyakoriságáról és minőségéről, hogy végül oda lyukadjon ki: „ne kérj tőlem kölcsön, mert a koplalás jót tesz az emésztésednek”.⁴⁴ De belefér ebbe a kedélyességbe az is, hogy „*pedicabo ego vos et irrumabo*”?⁴⁵

Ez a 16. carmen kezdő- és zárósora, amely Furiushoz és Aureliushoz címezve tárgyal esztétikai kérdéseket, és végtére is egy olyan versideált fogalmaz meg, amely részlegesen megfeleltethető annak, amit a modern irodalomtörténetek neóterikusnak mondanak: a verssel szemben semmiféle erkölcsitartalmi igény nem támasztható, és a legfontosabb, hogy a versben legyen valamiféle pikáns báj (*sal et lepor*⁴⁶). A vers ezt az ideált válaszképpen fogalmazza meg egy kritikára: azt gondoljátok a verseim alapján, mivel azok férfiatlanok, hogy én magam kevésbé vagyok tiszta erkölcsű (*qui me ex versiculis meis putatis, quod sunt molliculi, parum pudicum*⁴⁷). Úgy látszik, Furiusnak és Aureliusnak másféle versek tetszenének, olyanok, amelyek nem férfiatlanok, pikánsak, lágyak, bájosak, hanem talán méltóságteljesek, tekintélyesek, és azt gondolják, hogy a Catullus-féle versek írása nem illik egy tekintélyes római férfihöz. Ha Furius emellett még azonos is a költővel, akkor ez esztétikai szembenállást fejez ki. Csakhogy ez még mindig csak személyek közötti szembenállás lenne, amiből nem következik iskolák szembenállása, egy újító mozgalom összeütközése maradi környezetével. Ráadásul M. Furius Bibaculust szintén a neóterikusok közé szokás sorolni. A meglehetősen brutális hangú versbeli támadás talán nem befolyásolja a személyes jó viszonyt, hiszen a vers éppen arról szól, hogy a szövegbeli szereplő nem azonos az életrajzi íróval, de azt már nehéz kimagyarázni, hogy két, állítólag ugyanazon újító iskolához tartozó költő egészen ellentétes esztétikai elveket valljon.

Térjünk vissza itt Ciceróhoz és a 49. carmenhez! Az új költők iskolájának hipotézise három Cicero-helyen alapul, amelyekből arra következtettek, hogy neki egy jól azonosítható csoportról rossz véleménye volt. Tehát ellentétnek kellett lennie közöttük. Csakhogy van egy Catullus-vers, amelyik Ciceróhoz szól, a legkevésbé sem polemikus, hanem látszólag nagyon elismerő. Van, aki szerint a vers őszinteségét már csak azért sem szabad kétségbe vonni, mert Catullus, Calvus és Cicero nemcsak mindig azonos politikai pozíciót foglaltak el, de együtt is működtek.⁴⁸ Láttuk azonban, hogy Ribbeck ezt a verset erőltetettnek és a „*kölcsönös feszültség*” kifejeződésének olvasta. A sok-sok felsőfok kétségtelenül annyira túlzónak látszik, hogy az már felkelti az ironia gyanú-

43 Macrobius: *Saturnalia* II.3,5. Cicero és Vatinius szívélyes viszonyáról a brutális törvényszéki szidalmazások dacára lásd Beard, 2014. 122–123., illetve 251., 90. jegyzet

44 Catullus, *Carmen* 20.

45 Catullus, *Carmen* 16.1.

46 Catullus, *Carmen* 16.7.

47 Catullus, *Carmen* 16.3–4.

48 Frank, 1919.

ját. De ha azzal hasonlítjuk össze, miket ír Catullus, amikor tényleg valamilyen feszültséget akar kifejezni, ez az irónia legfeljebb egy kis félmosollyal mérsékli a dicséretet. Ezeknek a verseknek a kontextusáról, mind a polemikusakéról, mind a baráti csipkelődésekéről túl keveset tudunk ahhoz, hogy az irónia és a feszültség szintjét meg tudjuk állapítani, már amennyiben az irónia szintje egyáltalán megállapítható, hiszen az alkalmasint nemcsak a szövegen és a kontextuson, de a befogadó diszpozícióján is múlik. Az irodalomtörténetesek hajlamosak túlértelmezni ezeket a verseket, és végletes pozíciót tulajdonítani beszélőjüknek a gyűlölet/szeretet, címzettjüknek pedig az ellenség/szövetséges opposíció tekintetében.

De a túlértelmezés az új költők egész irodalomtörténeti narratívájának felépítéséhez szükséges volt. Minimális nyersanyagból kellett ugyanis építkezni, amelyet véleményem szerint jól láthatóan egészítettek ki a 19. századi kritikai diskurzus különféle elemeivel. Ez a hagyomány pedig, minthogy a modern klasszika-filológia kialakulásával egyidejű, ritkán kérdőjeleződik meg, mert a gyér forrásokat már alig tudjuk másként olvasni, mint ezen keresztül.

Irodalom

Alfonsi

1949 Alfonsi, Luigi: Il termine ΝΕΩΤΕΡΟΙ in Cicerone. *Mnemosyne*, Ser. 4. 2. (1949) 3: 217–223.

Bardon

1948 Bardon, Henri: Reflexions sur les « Poètes nouveaux ». *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 26. (1948) 4: 947–960.

Beard

2014 Beard, Mary: *Laughter in Ancient Rome. On Joking, Tickling and Cracking up*. Berkeley, 2014.

Bione

1941 Bione, Cesare: Cenacoli di poeti ed indirizzi culturali al tempo di Cicerone. *Mondo Classico*, 11. (1941) 1: 156–175.

Courtney

1993 Courtney, Edward: *The Fragmentary Latin Poets*. Oxford, 1993.

Frank

1919 Frank, Tenney: Cicero and the Poetae Novi. *The American Journal of Philology*, 40. (1919) 4: 396–415.

Fredricksmeyer

1985 Fredricksmeyer, Ernst A.: Catullus to Caecilius on Good Poetry (c. 35). *The American Journal of Philology*, 106. (1985) 2: 213–221.

Hajdu

2010 Hajdu Péter: Az irodalomtörténet-fordító Csiky Gergely. In: *Szó és betű szerint a világ*. Szerk.: Jeney Éva. Bp., 2010. 69–78.

Hamp

1959 Hamp, Eric P.: Final -s in Latin Author(s). *Classical Philology*, 54. (1959) 3: 165–172.

Johnson

2010 Johnson, Walter Ralph: Neoteric Poetics. In: *A Companion to Catullus*. Ed.: Skinner, Marilyn B. Malden (MA), 2010. 175–189.

Lyne

1978 Lyne, Richard O. A. M.: The Neoteric Poets. *The Classical Quarterly*, N.S. 28. (1978) 1: 167–187.

Proskauer

1910 Proskauer, Carola: *Das auslautende -s auf den lateinischen Inschriften*. Strassburg, 1910.

Quinn

1972 Quinn, Kenneth: *Catullus: An Interpretation*. London, 1972.

Ribbeck

1891 Ribbeck, Ottó: *A római költészet története*. 1–3. köt. Ford.: Csiky Gergely. Bp., 1891.

Schanz

1875 Schanz, Martin: *Geschichte der römischen Literatur*. 1. Band. München, 1875.

Teuffel

1870 Teuffel, Wilhelm: *Geschichte der römischen Literatur*. Leipzig, 1870.

Traglia

1974 Traglia, Antonio: *I poeti nuovi*. Roma, 1974.

Watson

1982 Watson, Lindsey C.: Cinna and Euphorion. *Studi italiani di filologia classica*, n. s. 54. (1982) 93–110.

